

De lijststem: vloek of zegen voor de democratie?

©Tom Schamp, GASPAR, Universiteit Gent (oktober 2015)

In België kunnen kiezers voor de parlementaire of wetgevende verkiezingen op een aantal manieren *een geldige stem* uitbrengen. Niet alle geldige stemmen zijn echter een uiting van de stem van het volk. Sommige stemkeuzes worden geschrapt omdat ze in combinatie met andere stemkeuzes worden gegeven. Andere stemkeuzes worden deels gerecupereerd in een andere vorm zonder dat de kiezer zich van die mechanismen bewust is. We zetten de mogelijke stemscenario's en hun effect op de verkiezing van de kandidaten even op een rijtje.

Wie zich afvraagt waarom het voor lager gerangschikte kandidaten op de lijst zo moeilijk is om de nuttige volgorde te doorbreken, die vindt hier alleszins een deel van het antwoord.

Akkoord met de voorgestelde lijst -> de 'zuivere' lijststem !

Een stembiljet voor de regionale en federale verkiezingen bestaat in de regel uit drie delen: bovenaan het vakje dat toelaat om voor de lijst te stemmen, en daaronder twee van elkaar gescheiden lijsten. De bovenste lijst is die met de effectieve kandidaten, de onderste lijst die van de kandidaat-opvolgers. De volledige kieslijst omvat dus twee aparte (kies)lijsten waarvoor los van elkaar gestemd kan worden.

Als we ervan uitgaan dat in de opmaak van de volledige lijst alle ingrediënten reeds vervat zitten die de partijleiding belangrijk heeft geacht om de volgorde van de kandidaten en opvolgers te bepalen (bijv. de te respecteren evenwichten maar ook expertise en populariteit van kandidaten), dan geven kiezers die zich akkoord verklaren met dat voorstel van de partij best gewoon een lijststem. Het respecteren van de lijstvolgorde ligt volledig in de lijn van de filosofie van het uitbrengen van die 'zuivere' lijststem. Stembiljetten waar enkel bovenaan de lijst werd gemarkeerd heten in de kieswet 'volledige lijststemmen'. Het gaat meestal om kleine aantallen, vaak om een marginaal gedeelte van alle geldig uitgebrachte stemmen omdat ze vaak gecombineerd wordt met een naamstem (zie verder). Maar in 2014 werden er opmerkelijk veel zuivere lijststemmen uitgebracht, met name op N-VA-kieslijsten. Dat werd toen als volgt verklaard: "Voor veel kiezers is een stem voor de N-VA eigenlijk een stem voor 'de partij van Bart De Wever.' Aangezien die enkel in Antwerpen kon opkomen, brachten niet-Antwerpse kiezers dan maar *een lijststem* uit. (...) Ongeveer 55 procent van alle kiezers brengt een voorkeurstem uit. De CD&V spant de kroon met 67,9 procent. De N-VA-lijsten buiten Antwerpen scoren daar met het gemiddelde van 40 procent ver onder. Mensen zoeken Bart De Wever op de lijst, vinden die niet, en ronden af met een stem voor de-partij-van-Bart-De-Wever, door middel van *de lijststem*. De boegbeelden van de N-VA hebben een bijzonder populaire voorzitter, maar zélf zijn ze eigenlijk niet zo populair." (Knack online, 2/6/2014 (*cursivering* in het citaat zelf aangebracht))

Wie zijn goedkeuring met de voorgestelde lijst extra wil onderstrepen kan dat op volgende wijzen doen:

- De lijststem in combinatie met een stem voor *alle* effectieve kandidaten en *alle* kandidaat-opvolgers (met andere woorden alle beschikbare bolletjes inkleuren)
- De lijststem in combinatie met een naamstem voor de effectieve kandidaten en kandidaat opvolgers die op verkiesbare plaatsen staan (bijv. de eerste drie tot vijf).

In beide gevallen is de stemkeuze wel degelijk consistent en coherent en wordt in essentie de lijstvolgorde gesteund. Nochtans, *geen* van die uitgebrachte stemmen gelden als lijststemmen. We leggen dat hieronder verder uit.

Niet akkoord met de voorgestelde lijst -> wat nu ?

Omgekeerd, kiezers die de voorgestelde lijstopmaak *niet* zien zitten, brengen per definitie *geen* lijststem uitbrengen. Wie geen enkele kandidaat van geen enkele lijst zitten, dan geeft de kiezer een blanco stem (of stemt niet), maar dat geheel terzijde. Wat zijn de opties voor wie van de lijstopmaak wil afwijken?

Een kiezer kan één of meerdere naamstemmen (= voorkeurstemmen) geven binnen dezelfde kieslijst. Die mogelijkheid tot het uitbrengen van een *meervoudige naamstem* heeft de wetgever in 1995 voorzien en is vandaag nog steeds van kracht.

Kan je die (meervoudige) naamstem combineren met de lijststem? Ons kiessysteem laat die combinaties inderdaad toe, want die stembiljetten worden als geldig geteld. De logica is dat die stemkeuze het evenwicht hield tussen de populariteitspoll (naamstem) waarvoor verkiezingen al te vaak werden versleten en de keuze voor een partij of ideologie (= lijststem). Maar op de keper beschouwd is deze stemkeuze *inconsistent*: er blijft immers de inherente tegenstelling tussen de lijststem (= akkoord met de voorgestelde lijstvolgorde) en de naamstem (= niet akkoord met de lijstvolgorde). En dus besliste de wetgever in geval van combinatiestemmen voorrang te geven aan de naamstem. Stembiljetten met daarop vermeld een lijststem en een naamstem, daarvan vervalt de lijststem.

Wanneer iemands voorkeur echter *niet* uitgaat naar een van de hoogst gerangschikte effectieve kandidaten (idem voor de lijst met kandidaat-opvolgers) maar voor een van de mindere en dus lager gerangschikte goden, dan doet die kiezer er wel goed aan om enkel een naamstem te geven aan die lager gerangschikte kandidaten (en opvolgers), maar dus best niet in combinatie met een lijststem, enerzijds omdat de kiezer zijn akkoord uitspreekt met de lijstvolgorde terwijl de lijststem bij die stemkeuzecombinatie anderzijds komt te vervallen.

Door op die wijze te (naam)stemmen voor een of meerdere lager gerangschikte kandidaten helpt de kiezer dus de nuttige volgorde van lijst doorbreken en kan hij een kandidaat die buiten de toprangschikking van verkiesbare plaatsen staat aan een zetel helpen.

Maar ook hier zit een adder onder het gras.

Niet alle combinaties hebben hetzelfde effect

Wie zich niet akkoord verklaart met de lijstvolgorde, kan dus beter een naamstem uitbrengen. Doch, even belangrijk voor zij die die doelstelling beogen, is het soort stem dat wordt uitgebracht. Veel heeft immers te maken met de wijze waarop de 'totale lijststem' wordt berekend. Die totale lijststem omvat niet enkel de zuivere of 'volledige' lijststemmen (zie eerste paragraaf), ze omvat ook een hele hoop andere 'onvolledige' stemmen (waarvan de kiezer eigenlijk niet eens weet dat ze als lijststemmen worden gerecupereerd). We leggen dit uit.

Eens de verkiezing is afgelopen, verdelen de hoofdtelbureaus alle geldige stembiljetten in vier categorieën:

1. stembiljetten met louter en alleen een lijststem;
2. stembiljetten met één of meerdere stemmen, enkel voor titularissen (effectieve kandidaten);
3. stembiljetten met stemmen voor een of meerdere titularissen en opvolgers; en tenslotte
4. de stembiljetten met één of meerdere stemmen, enkel voor opvolgers.

(In feite is er nog een vijfde categorie: de ongeldige stem (ongeveer 5% van alle uitgebrachte stemmen))

Belangrijk voor de redenering die hier wordt opgebouwd is het feit dat de categorieën 2 en 4 bestaan uit *twee subcategorieën*, nl.

- deze stembiljetten die een lijststem bevatten en
- deze die geen lijststem bevatten.

De hoofdtelbureaus maken echter geen onderscheid in beide categorieën, omdat de lijststem op deze stembiljetten sowieso 'vervalt' (zie hoger). De reden werd hiervoor reeds aangegeven: de naamstem heeft prioriteit op de lijststem. Met andere woorden er wordt voor de berekening van de totale lijststem voor de kandidaten resp. opvolgers *geen* rekening gehouden met de 'combinatie' lijst- en naamstem voor een effectieve kandidaat of lijst- en naamstem voor een kandidaat-opvolger, ook al werd er duidelijk een lijststem gegeven. Diezelfde stemmen uit categorie 2 en 4 die een lijststem dragen worden *wel* als 'onvolledige lijststemmen' opgevist en toegevoegd aan de totale lijststem, zij het voor de andere lijst resp. de totale lijststem van de kandidaat-opvolgers en de effectieve kandidaten. (De wetgever bedacht deze categorie van stemmen met de nogal omfloerste term 'onvolledige lijststemmen', terwijl het in veel gevallen niet eens om stembiljetten met een lijststem gaat.)

De becijfering van de totale lijststem

Die totale lijststem bestaat -behalve voor de Duitstalige gemeenschapsverkiezingen waar geen opvolgerslijsten op de stembiljetten staan- voor alle wetgevende verkiezingsniveaus (Vlaams, federaal en Europees) niet enkel uit de hierboven aangehaalde 'volledige lijststem' (cat. 1 stemmen).

Voor de becijfering van de totale lijststem voor kandidaat-opvolgers worden die lijststem aangevuld met alle uitgebrachte stemmen met minstens één naamstem voor een effectieve kandidaat (cat. 2 stemmen). Voor de becijfering van de totale lijststem voor de effectieve kandidaten worden alle stemmen met minstens één naamstem voor een kandidaat-opvolger (cat. 4 stemmen) toegevoegd. Het feit of dat al dan niet in combinatie met een lijststem gebeurde, doet er helemaal niet toe! Om als stem mee gerekend te worden bij de 'totale lijststem' moet je als kiezer dus niet eens een lijststem hebben uitgebracht.

	Zuivere stemkeuze	Alternatieve stemkeuze
Akkoord met voorgestelde lijst	Zuivere lijststem uitbrengen (bovenaan de kieslijst) (1)	Enkelvoudige/meervoudige naamstem voor minstens één effectieve kandidaat (2) of minstens één kandidaat-opvolger (3)
Niet akkoord met voorgestelde lijst	(Geen lijststem uitbrengen) Combinatie van naamstem voor effectieve kandidaat én kandidaat-opvolger (4)	

Toelichting bij de tabel:

Totale lijststem effectieve kandidaten = stembiljetten met enkel (1) + enkel (3)

Totale lijststem kandidaat-opvolgers = stembiljetten met enkel (1) + enkel (2)

Enkel stemkeuze (4) genereert geen lijststem!

Uitsluitend een naamstem uitbrengen voor minstens een effectieve kandidaat staat zodoende gelijk aan een lijststem voor de opvolgerslijst en omgekeerd staat het geven van uitsluitend een naamstem voor minstens een kandidaat-opvolger gelijk aan een lijststem voor de effectieve kandidaten. De logica is naar verluidt dat wie geen naamstem geeft voor één van beide lijsten zich met de volgorde op die lijst akkoord verklaart. Enkel en alleen als de kiezer voor beide categorieën minstens één naamstem uitbrengt (dus naamstem voor minstens één effectieve kandidaat én minstens één kandidaat-opvolger), komt zijn stem niet automatisch bij de lijststemmen terecht. Enkel op die manier wordt de pot overdraagbare lijststemmen klein gehouden, wat in het nadeel is van de hoogst gerangschikte kandidaten op de lijst. Op die manier kan de kiezer dus de nuttige volgorde van lijst (helpen) doorbreken en een kandidaat die buiten de top staat aan een zetel helpen.

De stem van het volk klinkt hees

Sinds de mogelijkheid werd voorzien om meerdere naamstemmen te geven, bulkt de totale lijststem van de stembiljetten die in feite niet eens voor een lijststem kunnen doorgaan, maar dat omwille van bovenstaande redenering wel als lijststem worden 'gerecupereerd'. Of dat moedwillig onduidelijk is gesteld in de kieswetgeving is onzeker, maar geen kiezer die in deze context een correcte inschatting kan maken van de gevolgen van zijn stemkeuze. *Verbazingwekkend is dat een willekeurige voorkeursstem voor een willekeurig gerangschikte kandidaat op een van beide lijsten sowieso wordt gerecupereerd als lijststem voor de opvolgers en vice versa.*

Het gevolg hiervan voor de aanduiding van de verkozenen mag niet onderschat worden. Bij de zeteltoewijzingsronde wordt de *totale* lijststem immers voor *de helft* overgedragen aan

de individuele effectieve kandidaten (en kandidaat-opvolgers) van elke lijst, en dit keurig volgens de door de partijelites opgemaakte lijstvolgorde... Wie het verkiesbaarheidscijfer op eigen kracht behaalde, is rechtstreeks verkozen en heeft vanzelfsprekend geen stemmen uit de pot overdraagbare lijststemmen nodig. Dit geldt trouwens voor alle kandidaten en opvolgers, hoog of laag gerangschikt. De pot beschikbare lijststemmen wordt aan alle andere kandidaten/opvolgers uitgedeeld tot hij leeg is.

Door die pot van overdraagbare lijststemmen maken de hoger niet rechtstreeks verkozen kandidaten kans om toch nog het verkiesbaarheidscijfer te behalen en te zetelen. (Voor de volledigheid: vroeger werd die totale lijststem integraal overgedragen, sinds 2003 maar voor de helft waardoor naar verluidt 'het gewicht van de stem van de kiezer serieus is toegenomen', quod non.)

Welke keuze maken?

Stembiljetten waarop zowel een naamstem voor een kandidaat als een opvolger worden uitgebracht (dus *én-én*) (zie hoger: categorie 3), worden om de hierboven opgegeven redenering *nooit* meegenomen bij de becijfering van de totale lijststem. Op de keper beschouwd is dit de enige stemkeuze die de totale lijststem met zekerheid niet doet groeien, en dus de macht van de kiezer vergroot.

Voor de volledigheid: voor de niet-wetgevende verkiezingen, zijnde de gemeenteraads- en provincieraadsverkiezingen, bestaat ook de pot van overdraagbare lijststemmen, maar ze wordt helemaal anders berekend: (alle uitgebrachte lijststemmen X het aantal zetels dat door de lijst werd behaald) / 3. Ook hier heeft de wetgever het systeem zo voorzien dat de grootste partijen (die met het meest zetels) hun pot lijststemmen kunstmatig het meest kunnen opblazen om vervolgens bij de zeteltoewijzing de op hun kieslijsten hoogst gerangschikte kandidaten ook daadwerkelijk aan een zetel te helpen. De onvolledige lijststemmen worden op dit niveau echter niet meegenomen bij de berekening van de totale lijststem.

The invisible hand

Slotsom, de kieswet voorziet duidelijk in de mogelijkheid om meerdere stemkeuzes te maken, om een lijststem *of* een naamstem te geven, om zich akkoord te verklaren met de voorgestelde lijst(en) of net niet. Volgens de geest van diezelfde kieswet zou het mogelijk moeten zijn om die keuze ook echt te maken. Uit de praktijk van de stemverrichtingen en de berekening van de totale lijststem die cruciaal blijkt in de aanduiding van de verkozenen en steevast in het voordeel werkt van de hoogst geplaatste kandidaten (en opvolgers) blijkt echter dat die eenduidige 'keuze' die de kiezer verondersteld is te krijgen helemaal niet bestaat –*omdat de kiezer in deze totaal onwetend is*. Een onwetendheid die voor alle duidelijkheid het gevolg is van de te complexe en onduidelijke wetgeving.

Die onduidelijkheid werd door de politici zelf in de kieswet ingeschreven. Of ze dit bewust deden om hun controle op de verkiezingsuitslag te vergroten en die van de kiezer dus zo klein mogelijk te houden, laten we in het midden. Maar het lijkt er sterk op dat de uitwerking van de samenstelling van de lijststem wel tot belangrijkste gevolg heeft dat *de*

partijleiders (en niet de kiezers) de touwtjes strak in handen hebben over wie wel en wie niet zetelt. Het mag dan ook niet verbazen dat op enkelingen na (lijstduwers bijvoorbeeld) buiten de nuttige lijstvolgorde quasi geen kandidaten (kunnen) verkozen (worden). Daarvoor weegt de over te dragen lijststem te veel door in de aanduiding van de verkozenen.

Of de verkiezingen vooral een feest zijn van de participatie of van de vertegenwoordigende democratie hangt van veel factoren af..... onder andere van de hierboven beschreven stemkeuzes en de berekening van de totale (overdraagbare) lijststem. Kiezers hebben een beslissende stem als het gaat over het verdelen van de zetels over de partijen, maar één ding is zeker: als het gaat over de toewijzing van die zetels aan kandidaten dan houden de partijen voorlopig de vinger stevig aan de knip. Tenzij....

Tenzij de kiezer massaal opteert voor de combinatie van minstens één effectieve kandidaat én minstens één opvolger zal het verkiezingsresultaat van wie zetelt immers niet afhangen van de stemkeuze die de kiezer maakt.

De kiezer weet wat gedaan.

Tom Schamp is politicoloog verbonden aan de onderzoeksgroep GASPAR van de vakgroep Politieke wetenschappen van de UGent (www.gaspar.ugent.be).